

A felsőoktatási expanzió a magyarországi régiókban és az Európai Unióban

Az Európai Unió csatlakozással Magyarországon fokozottan előtérbe került a tudásalapú gazdaság fejlesztése. A gazdaság igényei a munkaerő képzettségi színvonalának további emelését és szerkezetének átalakítását teszik szükségessé. Ezen túl az elmúlt évtizedekben a felsőoktatási expanzió a világ fejlett térségeiben szükséges feltétele volt egy szolidárisabb, a társadalmi különbségeket magasabb szinten toleráló társadalom létrejöttének. A magyar felsőoktatásban 1990 és 2004 között rendkívüli mértékben bővült a hallgatói létszám és átalakult az oktatás rendszere.

Az intézményi változások több hullámban zajlottak és két jól elkülöníthető szakaszra oszthatók: a kilencvenes évekre és az ezredfordulót követő időszakra. A kilencvenes évek közepétől a demográfiai csúcs elérte a felsőoktatási rendszert. A 70-es években született népes generáció egyre nagyobb arányban került be a felvételikre a főiskolákra és az egyetemekre, de a demográfiai hullám levonulását követően azóta is tovább nőtt a hallgatói létszám. A megfelelő korú népesség egyre növekvő hányada részesülhetett felsőfokú képzésben, 1990-ben a 18-22 éves népesség 9, 2004-ben már 24%-a tanult felsőfokú intézményben. Több alapítványi, illetve magán főiskola és egyházi felsőoktatási intézmény nyitotta meg kapuit. Hazánkban is igaz az, hogy a fejlett gazdasággal rendelkező régiókban nagyobb valószínűséggel megjelenik a felsőoktatási képzésben előbb a közalapítványokon keresztüli, majd a magán finanszírozás.

Az intézményi bővülés elsősorban Budapestet érintette: a fővárosban 1999-ben már működött két új gazdasági, egy informatikai képzést nyújtó alapítványi, illetve magánfőiskola, és hat új egyházi felsőoktatási intézmény. A közép-dunántúli régióban beindult két új, elsősorban gazdasági, illetve társadalomtudományi karokkal rendelkező főiskola Tatabányán és Székesfehérvárott, valamint négy új hittudományi főiskola, illetve akadémia. A nyugat-dunántúli és a dél-alföldi régióban a meglévő intézmények bővültek tovább. A dél-dunántúli régióban Pécsen, az észak-magyarországi régióban Sárospatakon nyílt új egyházi főiskola. Az észak-alföldi régióban Szolnokon Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola jött létre, Debrecenben egyházi főiskola alakult, és a teológiai akadémiából létrejött Debreceni Református Hittudományi Egyetem már működött a kilencvenes évtized végén. A felsoroltak

mellett néhány korábbi – elsősorban tanító- és óvóképző – főiskola megszűnt, vagy átalakult, számos intézmény gazdasági és társadalomtudományi karokkal bővült, és már ekkor folyamatban volt a különböző intézmények egymáshoz kapcsolódása. 1999-ben a kilenc év során újonnan létrejött 19 intézményben közel 33 ezer diák tanult, ebből 15 ezren informatikai, 12 ezren gazdasági karokon, több mint ötezren egyházi intézményekben.

A szétaprózott, sok kihelyezett tagozattal működő felsőoktatási intézményhálózat ekkorra már megérett az egységesítésre. 2000/2001. tanévben lezajlott az állami egyetemek és főiskolák szervezeti integrációja. A korábban önálló egyetemek, főiskolák az új intézmények kari egységeiként működtek tovább, az új „intézményóriások” különböző tudományterületeket foglaltak magukban. A szervezeti integráció célja mind szakmai, mind pénzügyi szempontból hatékonyabb szervezeti struktúra létrehozása volt. Az egyetemek rendszerében az új intézményi szereplők többek között a nyugat-magyarországi régióban jelentek meg: a korábbi Erdészeti és Faipari Egyetemből kinövő Nyugat-Magyarországi Egyetem Sopronban, valamint a főiskolai státusból előlépő Széchenyi István Egyetem Győrben. A dél-dunántúli fiatalok az ezredfordulót követően már a Kaposvári Egyetemre is beadhatták a jelentkezési lapjukat. A hagyományos vidéki nagy egyetemi központokban, Pécsen és Szegeden a meglévő intézmények és karok az adott városban egyetlen szervezeti egységben kapcsolódtak össze.

Az egyetemeken és főiskolákon tanuló diákok száma 1990 és 2004 között országosan 3,7-szeresére, 378 ezerre nőtt. A székhely szerinti adatok szerint a növekedés a közép-magyarországi régióban elmaradt az országos átlagtól, 2,9-szeres volt, a közép-dunántúli régióban rendkívüli mértékű, közel 18-szoros emelkedés volt tapasztalható, továbbá a dél-dunántúli (4,3-szoros) és az észak-magyarországi (5,4-szeres) bővülés is számottevően felülmúlta az országos ütemet. Ezer lakosra 1990-ben 10, 2004-ben 37 egyetemi vagy főiskolai felsőoktatásban részt vevő hallgató jutott országosan. Budapest központi szerepe mérséklődött, a közép-dunántúli régió utolérte a többi régiót. A fővárost követően ezer lakosra továbbra is a dél-dunántúli és a dél-alföldi régióban jut a legtöbb egyetemi, főiskolai hallgató. Az egyetemi, főiskolai szintű képzésben nappali tagozaton tanulók ezer lakosra jutó száma a szülők állandó lakóhelye szerint továbbra is egyenletesen oszlik meg a hét régióban, ugyanakkor Budapesten valamivel az országos átlag feletti. Míg 1990-ben országosan ezer lakosra 7, 2004-ben 21 diák jutott. A hallgatók számának emelkedésével párhuzamosan a végzettség száma 1990 és 2004 között 2,2-szeresére, 54 ezerre nőtt. A végzettség kibocsátása az országos átlagot meghaladó ütemben emelkedett a közép- és a dél-dunántúli, valamint az észak-magyarországi és a dél-alföldi székhelyű egyetemeken és főiskolákon.

Egyetemi, főiskolai szintű felsőoktatási adatok régiók szerint*

Régió	Intézmények száma			Hallgatók száma, ezer fő			Hallgatók megoszlása, %		
	1990	1999	2004	1990	1999	2004	1990	1999	2004
Közép-Magyarország	38	45	37	55	137	159	54	49	42
Közép-Dunántúl	3	8	8	1	12	25	1	4	7
Nyugat-Dunántúl	8	8	4	8	22	30	8	8	8
Dél-Dunántúl	5	5	3	8	24	34	8	9	9
Észak-Magyarország	5	6	5	7	22	40	7	8	11
Észak-Alföld	9	9	6	11	32	44	11	11	12
Dél-Alföld	9	8	6	12	30	46	11	11	12
Összesen	77	89	69	102	279	378	100	100	100

*Székhely szerinti adatok.

A felsőoktatási expanzió sajátos vonása, hogy a nappali tagozatos hallgatók aránya lecsökkent: arányuk 1990 és 2004 között országosan 75%-ról 56%-ra esett vissza. A fiatalok mind nagyobb hányada az esti, levelező vagy távoktatást választja és munka mellett tanul tovább, országosan a nem nappali tagozatos diákok száma 2004-ben 166 ezer volt. Ezer lakosra országosan 1990-ben 2 egyetemen vagy főiskolán tanuló nem nappali tagozatos hallgató jutott, 2004-ben 16. A székhely szerinti adatok szerint az esti, levelező és távoktatásban részt vevő hallgatók aránya az összes hallgatón belül a legnagyobb mértékben az észak-magyarországi régióban gyarapodott, 1990 és 2004 között közel háromtizedről kétharmadára emelkedett. A nyugat- és a dél-dunántúli, valamint a dél-alföldi régióban is az országos átlag feletti volt a bővülés mértéke, itt a hallgatók közel fele már nem nappali tagozaton tanult 2004-ben. A növekedés megfelelt az országos átlagnak a közép-dunántúli és az észak-alföldi régióban, és alatta maradt a közép-magyarországi régióban.

A székhely szerinti adatok alapján a női hallgatók aránya 1990 és 2004 között az egyetemi, főiskolai szintű képzésben 49%-ról 58%-ra nőtt. A közép-magyarországi régióban a női hallgatók aránya ennél kevesebb volt (2004: 53%), a többi régióban 61 és 65% között ingadozott, és a vizsgált időszakban a nyugat-dunántúli és az észak-magyarországi régióban emelkedett számottevően. Változatlanul az észak-alföldi régióban a legmagasabb a női hallgatók részesedése. Az esti, levelező és távoktatásban 1990-ben szintén a hallgatók fele, 2004-ben 63%-a volt nő. Ebben a képzési formában a közép-magyarországi régióban 57% a női hallgatók aránya, a többi régióban 66 és 69% között szóródik, az elmúlt tizenöt év folyamán a nyugat- és a dél-dunántúli régióban nőtt jelentősen.

A felsőoktatási expanzió a diákok számának jelentős bővülése mellett az oktatók számára növekvő terhelést jelentett: országosan 1990-ben egy oktatóra 6, 2004-ben 18 hallgató jutott. A tanárok egy része több intézményben párhuzamosan tanít. 2004-ben a legkevesebb diák (15 hallgató) a felsőoktatás egészében a közép-magyarországi régióban jutott egy oktatóra, a legtöbb (29 hallgató) az észak-magyarországi régióban. Számottevően meghaladta az országos átlagot az oktatók leterheltsége a közép- (22 hallgató), és a nyugat-dunántúli (27 hallgató) régióban is. 2004-ben országos átlagban a felsőoktatásban részt vevő hallgatók 23%-a kollégiumi elhelyezést kapott. A legmagasabb a kollégiumban lakók hányada a dél-dunántúli régióban (29%), a legalacsonyabb a közép-magyarországi régióban (20%) volt.

A felsőoktatás bővülése az Európai Unió tagállamaiban a régi és az új tagországokban eltérően alakult. A korábbi tizenöt tagállam felsőoktatásában részt vevő diákok száma már a nyolcvanas évek folyamán jelentősen bővült. A kilencvenes évek elején az EU-15 országainak felsőoktatási rendszereiben tanuló hallgatók száma még évente 5-7%-kal gyarapodott, azóta lassult a bővülés mértéke, tanévenként 2-3% körül mozog. A kilencvenes évek óta a növekedés különösen magas volt a luxemburgi, a görög, a portugáliai, a svéd és az ír felsőoktatási intézményekben, ugyanakkor stagnálás volt tapasztalható az osztrák, a holland és a német egyetemeken, főiskolákon.

Az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országokban a magyarországihoz hasonló folyamatok zajlottak. A tíz új tagállamban a 2002/2003. tanévben közel négytizeddel több diák tanult, mint az 1998/1999. tanévben. Lettországból, Litvániából és Lengyelországból 1998 és 2003 között a felsőoktatásban tanuló diákok száma 1,7-szeresére nőtt, míg Észtországban, Magyarországon és Szlovéniában mintegy másfélszeres volt a növekedés, Szlovákiában és Csehországban pedig ennél mérsékeltebb. Az új kelet-közép-európai országok csaknem mindegyikében csökkent a felsőoktatásban tanuló hallgatók aránya a tanárképzésben, a bölcsészet-tudományokban és a művészeti képzésben együttesen, továbbá a műszaki tudományokban, és kisebb részben képeznek mezőgazdasági, állategészségügyi szakembereket is. Ezzel szemben Csehországban és Észtországban jelentősen nőtt a természettudományi és informatikai területen tanuló hallgatók hányada, míg a másik hat újonnan csatlakozott kelet-közép-európai államban a növekedés elsősorban a társadalomtudományi, jogi és gazdasági karokat érintette.

A felsőoktatásban részt vevő hallgatók megoszlása ISCED képzési terület szerint 2003-ban

(%)

ISCED képzési terület	EU-25	EU-15	10 új tagállam
Tanárképzés, oktatástudomány	10	9	13
Bölcseztudomány, művészetek	13	15	9
Társadalom-, jog-, gazdasági tudományok	34	32	42
Természettudomány, matematika, informatika	11	12	7
Műszaki tudományok	15	15	15
Mezőgazdaság, állategészségügy	2	2	3
Egészségügy, szociális gondoskodás	12	14	6
Szolgáltatás	3	2	6
Összesen	100	100	100

Száz férfi hallgatóra az unióban a legutóbbi, 2002/2003. tanévre vonatkozó adatok szerint 120 női hallgató jutott. A tizenöt régi tagállamban 117, míg az újonnan csatlakozott országokban 133 női diák jut száz férfi diákra. 1998 óta mindkét országcsoportban hasonló mértékű volt a növekedés. A női hallgatók aránya a balti államokban a legmagasabb, a diákok hattizede nő, míg Németországban, Csehországban, Hollandiában, Görögországban és Cipruson a legalacsonyabb hányada, mintegy fele. A felsőoktatásban tanulók medián életkora az Európai Unióban 22 év, a régi tagországokban valamelyest magasabb, mint az újakban, de a növekedés üteme hasonló. Az országok közötti szóródás jelentős: míg Svédországban 26, Dániában 25 év a tanulók átlagos életkora, Írországban és Cipruson 20 év. Magyarországon az uniós átlaggal közel egyezik a mutató értéke.

Ezer 20–29 éves fiatalra Magyarországon 43 felsőoktatásban végzett hallgató jut, ezzel hazánk az Európai Unió tagországainak sorrendjében az alsó harmadban foglal helyet. Míg Nagy-Britanniában 81 végzett hallgató jut erre a korosztályra – és ehhez közelít Írország, Lengyelország és Franciaország is –, Csehországban 28, Ausztriában 29 volt a mutató értéke a 2002/2003. tanévben.

Magyarországon a felsőoktatási költségvetési kiadások a GDP százalékában (2002: 1,26%) az elmúlt években az uniós átlagos növekedést meghaladó mértékben nőttek. A bruttó nemzeti össztermék legnagyobb részét, több mint 2%-át Dánia, Svédország és Finnország fektette a felsőoktatásba, ugyanakkor Szlovákia, Olaszország, Csehország, Lettország és Málta a legkevesebbet, a GDP 1%-ánál kisebb hányadot. Egy felsőoktatásban részt vevő hallgatóra vásárlóerő-paritáson számolva Dániában, azt követően Ausztriában, Svédországban, Hollandiában és Németországban jut a legtöbb költségvetési kiadás. Magyarország az országok sorrendjében az alsó harmadba tartozik. Hazánknál kevesebb költségvetési kiadás jut egy hallgatóra a balti államokban, Lengyelországban és Szlovákiában.